

zbornici

# PROMIŠLJANJA AKTUELNIH DRUŠTVENIH IZAZOVA REGIONALNI I GLOBALNI KONTEKST

UREDNICI

Ivana Arsić  
Vladimir Mentus



---

**IZDAVAČ:**

Institut društvenih nauka

Beograd, 2020.

**ZA IZDAVAČA:**

dr Goran Bašić

**RECENZENTI:**

Dragan Todorović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu

Mirjana Dokmanović, Institut društvenih nauka, Beograd

Ankica Šobot, Institut društvenih nauka, Beograd

**EDICIJA**

Zbornici

**UREDNICHE EDICIJE:**

dr Natalija Mićunović

dr Mirjana Dokmanović

ISBN 978-86-7093-238-8

zbornici

# PROMIŠLJANJA AKTUELNIH DRUŠTVENIH IZAZOVA: REGIONALNI I GLOBALNI KONTEKST

UREDNICI

Ivana Arsić

Vladimir Mentus



INSTITUT  
Društvenih nauka  
BEOGRAD  
INSTITUTE  
OF SOCIAL SCIENCES  
BELGRADE

**IVANA MAGDALENIĆ**

Centar za demografska istraživanja

Institut društvenih nauka

[imagdalenic@idn.org.rs](mailto:imagdalenic@idn.org.rs)

# Starosni model rađanja u Srbiji i državama Evropske unije – izazov pronatalitetnim politikama<sup>1</sup>

## Apstrakt

Fenomen nedovoljnog rađanja predstavlja karakteristiku svih evropskih država. Razlike su prisutne u periodu početka suočavanja i u rasponu vrednosti stope ukupnog fertiliteta, a u određenoj meri i u determinišućim faktorima. U ovom tekstu se analiziraju promene u fertilnom ponašanju Srbije u poređenju sa zemaljama EU-28, od polovine 20. do kraja druge decenije 21. veka. U funkciji preciznije vidljivosti promena u stopama rađanja i pozicioniranja Srbije u pogledu karakteristika obrasca fertiliteta, analiza je struktuirana u dva koraka. Prvenstveno, pažnja je posvećena komparativnoj analizi starosnog modela rađanja Srbije i zemalja koje beleže najviše vrednosti SUF (Francuska, Švedska i Irska). Potom, su razmatrane sličnosti i razlike u tranziciji fertiliteta Srbije i zemalja koje se nalaze na dnu liste prema stopi ukupnog fertiliteta (Italija, Španija i Malta). Uporedna analiza je urađena na osnovu serija podataka iz statističkih baza Eurostat-a, Ujedinjenih nacija i Svetske banke, kao i iz Republičkog zavoda za statistiku Srbije i ona je omogućila da se sagledaju osobenosti reproduktivnog modela u Srbiji, raširenost fenomena odlaganja rađanja i smjer u kojem bi trebalo usmeriti društveno delovanje.

*Ključne reči:* fertilitet, starosni model rađanja, Srbija, zemlje Evropske unije.

## Uvod

Zemlje Evropske unije i Srbija nalaze se pred nizom populacionih izazova. Poslednjih godina sve intenzivnija su razmatranja faktora i implikacija u namerni da se pronađu efektivni načini za ublažavanje

<sup>1</sup> Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo просвете, nauke i tehnološkog razvoja.

negativnih trendova. Neupitna je činjenica da u okviru demografskih tema u naučnom i javnom diskursu fertilitet stanovništva zauzima najveći fokus. Srbija se već decenijama suočava sa fenomenom nedovoljnog rađanja i u grupi je zemalja veoma niskog fertiliteta.

Tokom poslednjih decenija, analiza i razumevanje promena u demografskom ponašanju često se baziraju na postulatima teorije druge demografske tranzicije (DDT). Radikalne promene u vrednosno-normativnom sistemu, individualizam, marginalizovanost kolektivnih interesa i narušenost bračne unije su neke od karakteristika konteksta u kojima se odvijao pad stopa rađanja, a nezaobilazna odlika niskofertilitetnog obrasca jeste odlaganje rađanja, koje se posmatra kao važan uzrok niskog nivoa fertiliteta (Sobotka 2004). U savremenom društvu samoostvarivanje žena i muškaraca (realizacija ličnih potencijala, obrazovanje, društvena aktivnost i dr.) često je u koliziji sa reproduktivnim ostvarenjem, a konsekvence su porast prosečnih godina pri rođenju deteta i sklapanju prvog braka, kontinuiran pad bračnog i divergentan trend vanbračnog rađanja, porast alternativnih zajednica, odnosno kohabitacija, itd. (Rašević 2007).

Razmatranje odlika starosnog modela rađanja omogućava preciznije sagledavanje promena u reproduktivnom ponašanju jedne populacije. U fokusu analize koja sledi su promene u starosnom modelu rađanja Srbije (bez podataka za AP Kosovo i Metohiju)<sup>2</sup> i aktuelnih 28 zemalja Evropske unije (EU) u periodu 1960-2017. U funkciji preciznijeg sagledavanja faktora koji su doveli do opadanja fertiliteta i promena u obrascu rađanja u Srbiji i EU-28, od značaja predstavlja sagledavanje i prosečne starosti žena pri rađanju. U skladu sa postavljenim zadatkom, korišćena je raznovrsna serija podataka iz statističkih baza Eurostat-a, Ujedinjenih nacija i Svetske Banke, kao i iz Republičkog zavoda za statistiku Srbije. Primarni razlog potrebe da se obuhvati vremenski period jeste, to što se na evropskom kontinentu nisu ostvarile pretpostavke u vezi zaustavljanja fertiliteta na nivou potrebnom za prirodno obnavljanje stanovništva, s obzirom da su se sredinom 1960-ih godina razvijene zemlje suočile sa završnom fazom demografske tranzicije.

Osnovni cilj komparativne analize reproduktivnog modela između Srbije i EU-28 je da ukaže na fundamentalne tačke problema u

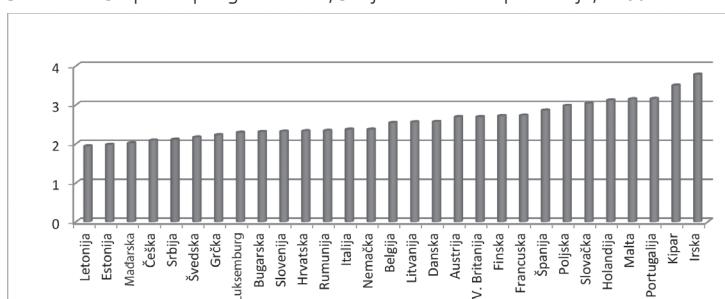
<sup>2</sup> AP Kosovo i Metohija je izostavljena iz analize, usled nedostatka uporedivih i relevantnih podataka za period nakon 1997. godine.

Srbiji u funkciji efikasnijeg društvenog delovanja. Kao suštinske karakteristike mogu se navesti: izuzetno nizak fertilitet, rađanje u sve kasnijim godinama majke i odlaganje ulaska u roditeljstvo.

### Trendovi fertiliteta od polovine 20. veka

Šezdesete godine prošlog veka smatraju se podobnim za početak praćenja promena u fertilitetu, s obzirom da nastupa nov period u reproduktivnoj istoriji evropskog kontinenta. Preovlađujući trend u domenu plodnosti išao je u smeru kontinuiranog opadanja fertiliteta, pre svega do nivoa dovoljnog za prostu reprodukciju, a potom i ispod 2,1. Opšte je poznato da je nagli pad stope rađanja prvenstveno registrovan u zemljama Zapadne i Severne Evrope (u periodu 1965-1975), zatim u južnoevropskim zemljama, a najkasnije u zemljama Istočne Evrope tokom 1990-ih godina (Adeev et al. 2011; Magdalenić, Vojković 2015).

Grafikon 1. Stopa ukupnog fertiliteta, Srbija i države Evropske unije, 1960.



Izvor: Eurostat database (2019); Svetska banka (2019); Demografska statistika (2018).

Pre nepunih šest decenija, malobrojne su se zemlje suočile sa nedovoljnim rađanjem (Češka, Mađarska, Estonija i Letonija), pri čemu se razlikovale u rasponu vrednosti stope ukupnog fertiliteta (SUF) (grafikon 1). Najviši nivo fertiliteta zabeležen je u Irskoj (3,78 deteta po ženi), dok je najniža stopa registrovana u Letoniji (1,94). Nivo rađanja preko 3 deteta po ženi, takođe su beležile i Malta, Kipar, Slovačka i Portugalija. Prema podacima Demografske statistike Srbija se nalazila na granici prirodnog obnavljanja (2,11), a slična situacija bila je prisutna i u Češkoj i Švedskoj.

Ukoliko se osvrnemo na prošlih nepunih sedam decenija, obrazac kretanja fertiliteta u Srbiji pratio je tok evropskih zemalja: kompenzacioni period, pad rađanja do 2,1 deteta po ženi, a potom i ispod tog nivoa. Međutim, važna razlika je što je u Srbiji baby boom period trajao kraće nego u ostalim evropskim zemljama, i nagli pad rađanja počeo je ranije tokom 1950-ih godina (Penev 2002; Kupiszewski et al. 2012; Magdalenić Vojković, 2015). Nedovoljno rađanje postalo je odlika Srbije već u 1960-im godinama, a kao najvažnije činioce možemo izdvojiti socijalistički tip ubrzanog procesa modernizacije, intenzivan proces deruralizacije, nagla sekularizacija, promene u ekonomskoj sferi (značajan ideo ekonomski aktivnih žena), i brojne ekonomske barijere za realizaciju željenih fertilnih normi (Rašević 2017). Determinante poput prihvatanja novog vrednosno normativnog sistema, kontrola rađanja, porast učešća žena na tržištu rada, osim u Srbiji, delovale su i u ostalim zemljama Evrope (Kupiszewski et al. 2012; Rašević 2017).

Tokom sedamdesetih godina većina zemalja Zapadne i Severne Evrope je beležila nivo fertiliteta ispod potrebnog za prostu reprodukciju, kao i Srbija, s obzirom da je SUF bila za oko 15% niža od 2,1 (Eurostat database 2019; Rašević 2008; Rašević 2017). Naglo obaranje plodnosti 1980-ih godina postalo je karakteristika južnoevropskih država, a najkasnije evidentiranje pojave bivše socijalističke zemlje registruju tokom 1990-ih. U periodu 1970-1990. stanovništvo Srbije odlikuje stabilizacija SUF, a kao objašnjenje u prvi plan se izdvaja očuvanje univerzalnosti braka (Rašević 2017).

Specifični uslovi prisutni u kriznim 1990-im godina imali su neospornu refleksiju na fertilno ponašanje stanovništva. Pored dugočasnih faktora, uticao je i niz naglih događaja: društveno-ekonomske promene, recesija, politička nestabilnost i socijalni nemiri u bivšim socijalističkim zemljama, posebno bivšim jugoslovenskim državama, potom rat, nestabilnost institucija i dr. (Kotzamanis 2001, Rašević 2004, Magdalenić, Vojković 2015, Rašević 2017). Ekstremno nizak fertilitet<sup>3</sup> registrovan je 1993. u Italiji<sup>4</sup> i Španiji, 1,25 odnosno 1,27 deteta po ženi, respektivno.<sup>5</sup> Međutim, u literaturi se može naći na

<sup>3</sup> Ekstremno nizak fertilitet- „lowest low fertility“ predstavlja nivo fertiliteta vrednosti ispod 1,3 deteta po ženi.

<sup>4</sup> Izuzetno nizak nivo rađanja u Italiji, ranije nezabeležen, uticao je da se formira svest o važnosti sprovođenja pronatalitetne politike (Wertheimer-Baletić 2005).

<sup>5</sup> Eurostat (2019). Eurostat on-line database. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/>

indicije da to nije prvo registrovanje ekstremno niskog fertiliteta u savremenom dobu, već da je u Francuskoj zabeležen u toku Prvog svetskog rata (Wertheimer-Baletić 2005). U narednoj deceniji (1993-2003) povećao se broj zemalja koje su zabeležile «lowest low fertility».<sup>6</sup> U Srbiji je nakon relativno stabilnog kretanja SUF (između 1960-1990), tokom 1990-ih ponovo registrovan njen intenzivan pad (Penev 2002; Rašević 2004; Nikitović 2011). Veoma nizak nivo rađanja<sup>7</sup> u Srbiji je prvi put registrovan 1999. i iznosio je 1,4 deteta po ženi.

Sam početak 21. veka donosi nastavak nepovoljnih tendencija, s obzirom da su se sve države EU-28 suočile sa nedovoljnim rađanjem, uključujući i Irsku i Kipar, koje su u ranijem periodu mahom, imale više stope rađanja u odnosu na druge članice. S druge strane, Srbija je zabeležila laganiji porast fertiliteta, i do 2005. registrovana je relativno stabilna vrednost SUF (nivo oko 1,6), dok je 2007. ponovo zabeležen veoma nizak fertilitet (1,38).

Kraj prve decenije 21. veka išao je u smeru zaustavljanja pada rađanja kod većina država, dok je divergentan trend u kretanju fertiliteta u Srbiji uslovio da nakon 2005. godine SUF konstantno bude ispod proseka EU-28 (Eurostat database 2019; Magdalenić, Vojković 2015). Bongaarts i Sobotka (2012) smatraju da se u osnovi ostvarenog porasta SUF nalaze faktori socio-ekonomске (ekonomski rast, povećanje rodne ravnopravnosti, pronatalitetni efekat mera i dr.) i demografske prirode (efekat odloženog rađanja). Primetan porast stope rađanja ostvaren je u nekoliko zemalja EU: Velika Britanija, Švedska, Češka i Slovenija. Niske stope rađanja nastavile su da oslikavaju reproduktivni model u zemljama Južne Evrope (Eurostat database, 2019).

Ne predstavlja jednostavan zadatak objasniti nizak nivo rađanja u Srbiji u 21. veku, ipak, u literaturi je prisutna potreba da se izdvoje činoci, i pored onih koji spadaju u domen socio-ekonomskih, važno je naveсти i one koji se dovode u vezu sa društvenom transformacijom, uveliko prisutnom u razvijenim zemljama Evrope. Konkretno se misli na faktore niskog fertiliteta: individualizam, novi oblici porodičnih i partnerskih

---

database In: Demography and migration/Fertility: Fertility indicators table.

<sup>6</sup> Prema podacima Eurostat-a pojавa je evidentirana i u sledećim zemljama: Bugarska, Grčka, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Slovenija, Slovačka, Mađarska, Češka i Portugalija.

<sup>7</sup> Prema Mekdonaldu veoma nizak fertilitet podrazumeva nivo ispod 1,5 deteta po ženi (McDonald 2008). Evropski demografi ocenjuju da je u populacijama koje se tokom dužeg perioda suočavaju sa veoma niskim nivoom rađanja teško dostižna njegova rehabilitacija.

formacija, kvalitet ličnog i kvalitet života deteta i dr., ali i razvijene težnje prema materijalizmu i potrošnji (Rašević 2017). Važno je izdvojiti i nedovršenu drugu fazu rodne revolucije, s obzirom da domaći rad i dalje figuriра kao isključivo obaveza žena, što predstavlja snažnu prepreku rađanju. U stranoj literaturi rodna revolucija se posmatra kao ostvarene promene u rodnim odnosima u privatnoj i javnoj sferi. Druga etapa podrazumeva povećanu uključenost muškaraca u privatnoj sferi, samim tim i rast fertiliteta i stabilnost porodične forme (Goldscheider et al. 2015). Spora rodna promena u privatnoj sferi, uz prisutno očekivanje da majka i dalje bude primarni roditelj, ima značajnu ulogu na realizaciju željenog broja dece, posebno kod visokoobrazovanih žena u Srbiji (Sedlecky et al. 2011). Takođe, neodvojiv deo fenomena u Srbiji su demografski faktori (malobrojniji fertilni kontigent), tradicionalna kontrola rađanja i nastavak emigracionih kretanja, mahom mlađih (Rašević 2017).

Prema najaktuuelnjim podacima (2017) razlike u kretanju nivoa rađanja su prisutne, međutim, njihov raspon se kreće samo u okvirima vrednosti fertiliteta koje su ispod nivoa zamene generacija (grafikon 2). Nije iznenađujuće registrovanje, gotovo, najnižeg fertiliteta u Španiji i Italiji<sup>8</sup> s obzirom da već duži period zemlje Južne Evrope imaju niže stope u odnosu na druge evropske zemlje. Ekstremno nizak fertilitet i najniži među posmatranim zemljama registrovan je na Malti<sup>9</sup> od svega 1,26 deteta po ženi, koja je pre nepunih šest decenija spadala u zemlje višeg fertiliteta (SUF u 1960. 3,15).

Francuska se nalazi na vrhu liste (1,90 deteta po ženi), a nakon 2012. godine konstantno registruje viši nivo rađanja u odnosu na ostale članice (Eurostat database 2019). Međutim, podaci rasvetljavaju tendenciju opadanja SUF nakon 2014. kada je vrednost bila bliži graničnoj (2,0 deteta po ženi) nego u sadašnjem momentu. U Srbiji je prisutna stabilizacija nivoa rađanja na nivou 1,46 tokom 2014-2016, dok prema poslednjim podacima (2017) sa SUF od 1,49 se svrstava u kategoriju država sa veoma niskim fertilitetom.<sup>10</sup>

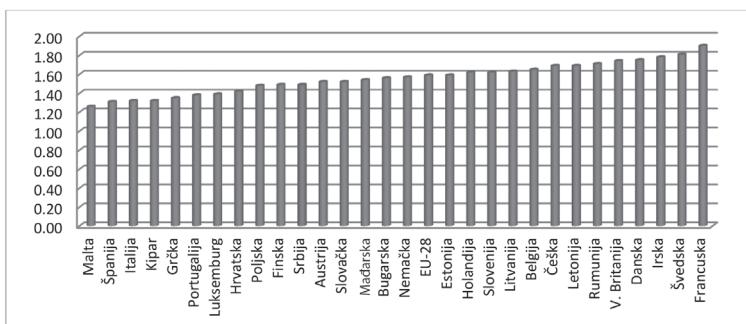
<sup>8</sup> Vrednosti nivoa rađanja u sadašnjem momentu (2017) su na granici ekstremnog niskog fertiliteta (1,31 odnosno 1,32 respektivno).

<sup>9</sup> Intenzivan pad SUF na Malti evidentiran je krajem 20. i na početku 21. veka, a nakon 2001. u kontinuitetu je veoma nizak, a u aktuelnom momentu (2017) i ekstremno nizak.

<sup>10</sup> Veoma nizak fertilitet, pored Srbije registrovan još u jedanaest država EU (Eurostat database 2019).

Grafikon 2. Stopa ukupnog fertiliteta, Srbija i države Evropske unije, 2017.

Izvor: Eurostat database (2019).



Evidentno je da je u domenu rađanja Srbija bliža populacijama Južne Evrope i bivšim socijalističkim zemljama. Takođe, povezuju ih određeni zajednički faktori nedovoljnog rađanja. Konkretno se misli na strukturne prepreke, poput nezadovoljavajućeg ekonomskog standarda, nezaposlenost, problemi čuvanja dece i dr. Tendencije u promenama fertiliteta, uslovile su da se od početka 21. veka najviše stope rađanja registruju u zemljama Zapadne i Severne Evrope, a najniže u populacijama Centralne i Južne Evrope.

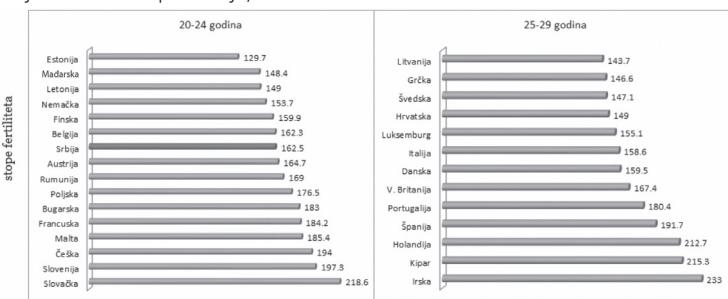
### Starosni model rađanja

Fenomen odlaganja rađanja čini prepoznatljivu odliku savremenog društva, jedan je od fundamentalnih karakteristika druge demografske tranzicije i značajan uzrok niskog nivoa fertiliteta (Sobotka 2004). Porast rađanja nakon 30. godine i najviše stope plodnosti u starosnim grupama 25-29 i 30-34 godine oslikavaju zapadnoevropski model, koji se navodi kao reprezent savremenog oblika krive fertiliteta (Spasenović, Devedžić 2012). Tranzicija u obrascima fertiliteta tokom poslednjih decenija istovremeno je značila evidenciju smanjenja rađanja u mlađim starosnim grupama.

Analiza stope rađanja po petogodišnjim starosnim grupama u periodu 1960-2015. pokazala je više bitnih stvari na koje će se ovde ukazati. Komparativna analiza nam omogućava kristalisanje starosnog modela rađanja u Srbiji u odnosu na države članice EU 28.

Tokom prve polovine 60-ih godina prošlog veka, reproduktivni vrh formirao se u starosnoj grupi 20-24 godine, osim u Srbiji još kod petnaest država EU, dok je kod preostalih trinaest to činila kohorta 25-29 godina (grafikon 3). Visoke stope plodnosti starosnih grupa 20-24 i 25-29 godina bile su karakteristika gotovo svih zemalja, međutim sa izraženim rasponom vrednosti specifičnih stopa fertiliteta prema starosti (SSF). U starosnom obrascu fertiliteta zemalja u kojima je dominirala kohorta 20-24 godine najniži nivo vrednosti je zabeležen u Estoniji (129,7‰), a najviši u Slovačkoj (218,6‰). Kod pet godina starije starosne grupe izdvajaju se Litvanija (143,7‰) i Irska (233,0‰), sa najnižom, odnosno najvišom SSF (Magdalenić, Vojković 2015).

Grafikon 3. Starosne grupe žene sa maksimalnim specifičnim stopama fertiliteta (u ‰), Srbija i države Evropske unije, 1960-1965.



Izvor: Ujedinjene nacije (2019).

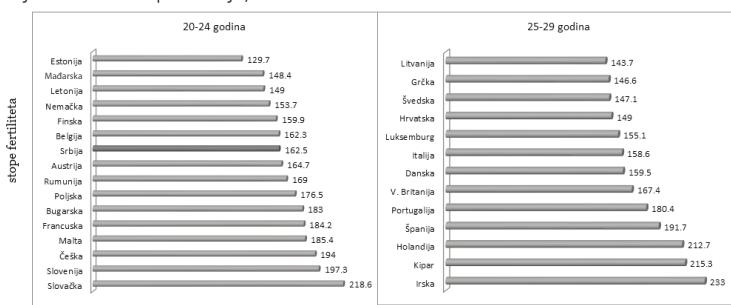
Napomena: Podatak za Srbiju se odnosi na 1961. godinu; izračunat je na osnovu podataka Demografske statistike (RZS, 1964) i Popisa 1961. (dokumentacioni materijal RZS).

Završna faza tranzicije fertiliteta, odnosno pada stope rađanja ispod potrebnog za obnavljanje stanovništva, neosporno se reflektovala na promene u starosnom obrascu rađanja. Najviše stope fertiliteta u starosnim grupama 25-29 i 30-34 godina oslikavaju savremeni obrazac fertiliteta. Prema podacima za period 2010-2015 (grafikon 4), evidentno je u većini zemalja reproduktivni vrh formira starosna grupa 30-34 godine, dok pored Srbije, i kod dvanaest država to čini pet godina mlađa generacija.<sup>11</sup>

<sup>11</sup> Pre samo pola decenije, situacija je bila drugačija, s obzirom da su po brojnosti dominirale zemlje u okviru kojih je starosna grupa 25-29 godina bila nosilac maksimalnog rađanja (Magdalenić, Vojković 2015). Evidentno je da brojnije postaju zemlje sa višim nivoom plodnosti nakon 30 godine, što i

Uporedna analiza vrednosti specifičnih stopa fertiliteta prema starosti (SSF) za period 1960-1965. i period 2010-2015, svedoči o postojanosti procesa odlaganja rađanja i raširenosti usvajanja niskih reproduktivnih normi. Pored preraspodele visine plodnosti različitih starosnih grupa, evidentirane su i dva puta niže stope fertiliteta kod pojedinih starosnih kohorti. Zbog uporedivosti sa ostalim državama, stope rađanja za Srbiju prikazane su za 2015. godinu, mada postoje i najaktuuelniji podaci iz Demografske statistike koji se odnose na 2017., i oslikavaju neznatni, ali ipak, porast SSF u starosnom rasponu od 25 godina pa sve do kraja fertilnog kontigenta.<sup>12</sup>

Grafikon 4. Starosne grupe žene sa maksimalnim specifičnim stopama fertiliteta (u %), Srbija i države Evropske unije, 2010-2015.



Izvor: Ujedinjene nacije (2019); RZS (2018).

## Srbija u odnosu na države Evropske unije sa najvišim fertilitetom

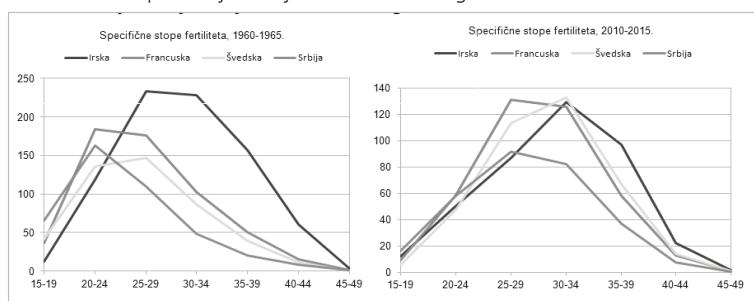
Šezdesetih godina 20. veka u Srbiji i Francuskoj starosna grupa 20-24 formirala je reproduktivni vrh, dok je starosna grupa 25-29 godina, već tada, bila nosilac maksimalnog rađanja u Irskoj i Švedskoj (grafikon 5). U Srbiji su u starosnoj grupi 25-29 godina stope rađanja bile za 25-37% niže u odnosu na istu generaciju u Švedskoj i Francuskoj, i duplo niže u odnosu na fertilitet žena u Irskoj. Disproporcije u SSF za sledeće petogodište (30-34) su bile još izraženije: dvostruko niže u odnosu na stopu

korespondira fenomenu odlaganja rađanja.

<sup>12</sup> Značajno je izdvojiti porast stope rađanja u starosnoj kohorti 30-34 godina (sa 82,37% u 2015. na 83,27% u 2017.), a pogotovo kod žena 35-39 godina sa 36,59% (2015) na 39,98% (2017) (RZS 2018).

rađanja u Francuskoj i četvorostruko niže u odnosu na fertilitet žena u Irskoj (Magdalenić, Vojković 2015). Evidentno je da je Irska prema obrascu fertiliteta u značajnoj meri odstupala od uobičajenog modela ostalih evropskih država, kako po znatno višem nivou fertiliteta u starosnim grupama 25-29 i 30-34 godine (233,0 i 228,0%), tako i po gotovo izjednačenim fertilitetom starosne kohorte 35-39 godina sa stopom rađanja deset godina mlađom generacijom žena u ostalim zemljama.

Grafikon 5. Starosni model rađanja po petogodišnjim starosnim grupama majki u Srbiji i državama Evropske unije sa najvišom SUF u 2017. godini



Izvor: Ujedinjene nacije (2019); RZS (1964), (2018).

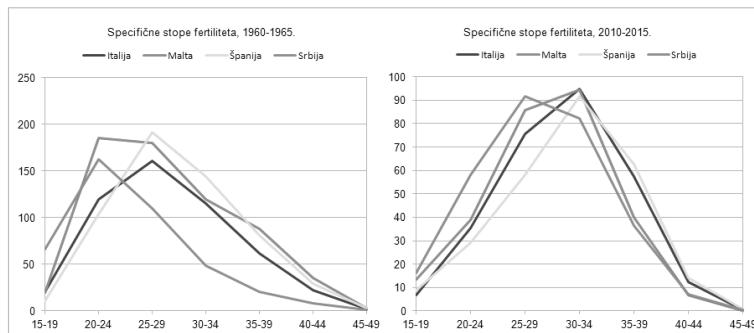
Uporedna analiza u periodu 2010-2015. upućuje da se Srbija prema modelu rađanja nalazi u nepovoljnem položaju. Viši nivo plodnosti registrovan u najmlađim starosnim grupama (19-24 i 20-24) ne može nadomestiti značajniju razliku u SSF starijih generacija. Starosna grupa 25-29 godina je nosilac maksimalnog rađanja u Srbiji i Francuskoj, ali sa značajnom razlikom u rasponu vrednosti (91,64% prema 131,1%). Različitost u vrednostima SSF najizraženija je u starosnim grupama 35-39 i 40-44 godina, jer je nivo fertiliteta u Srbiji, u zavisnosti od pojedinih zemalja, ne samo duplo, već trostruko niži. Redukcija rađanja, u pogledu preraspodele pada stopa rađanja prema starosnim grupama, prvenstveno je nastupila u Francuskoj (1980-ih godina), a najkasnije u Srbiji početkom 21. veka, kada prevalenciju stiče starosna kohorta 25-29 godine. Ukoliko posmatramo tempo promena (1960-2015) najviši pad fertiliteta u Srbiji je realizovan kod najmlađih starosnih grupa, s obzirom da su u kohorti 15 do 19 godina stope četvorostruko, a u kohorti 20-24 godine gotovo trostruko smanjene (20-24). Zajednička odlika Srbije, Francuske i Švedske je povećanje SSF u starosnoj grupi 35-39 godine (Magdalenić, Vojković 2015).

## Srbija u odnosu na države Evropske unije sa najnižim fertilitetom

Šezdesetih godina 20. veka model krive fertiliteta u Srbiji i na Malti karakterisao je najviši nivo plodnosti u starosnoj grupi 20-24 godine, dok su u Španiji i Italiji reproduktivni vrh formirale pet godina starije generacije (25-29, grafikon 6). Zajednička odlika prikazanih država bile su visoke stope plodnosti kod žena mlađe reproduktivne starosti (20-29), međutim kod starijih grupa fertilne dobi (30-44) Srbija se izdvaja po značajno nižim SSF.

U periodu 2010-2015. starosna grupa 25-29 godina je nosilac maksimalnog rađanja u Srbiji, dok u ostalim državama to čini pet godina starija generacija žena (30-34). Evidentne su više stope rađanja Srbije u odnosu na ostale zemlje u okviru mlađih starosnih kohorti (15-29), dok u preostalim starostima fertilnog kontingenta beleži niže vrednosti. Osobenost posmatranih država je niži nivo plodnosti u svim starosnim grupama u periodu 2010-2015 u odnosu na 1960-1965. godinu.<sup>13</sup> Intenzitet promene starosnog modela rađanja može se okarakterisati prilično ujedначенim, i činjenica je da je obrazac fertiliteta Srbije za oba vremenska preseka bliži modelu zemalja sa najnižim fertilitetom u EU.

Grafikon 6. Starosni model rađanja po petogodišnjim starosnim grupama majki u Srbiji i državama Evropske unije sa najnižom SUF u 2017. godini



Izvor: Ujedinjene nacije (2019); RZS (1964), (2018).

Zanimljiv je primer starosnog obrasca fertiliteta na Malti<sup>14</sup> u pogledu najintenzivnijeg obaranja plodnosti u najmlađim starosnim

<sup>13</sup> Izuzev kod Srbije u starosnoj grupi 35-39 godina, kao što je već i navedeno.

<sup>14</sup> Činjenica je da su se promene u domenu rađanja u zemljama Južne Evrope

kohortama (15-24). Konkretno, stopa rađanja u strosnoj grupi 20-24 je gotovo petostruko smanjena u periodu 1960-2015. Dok, ista starosna grupa u Španiji i Italiji beleži trostruko smanjenje, u Srbiji evidentira četvorostruko, a i najveće smanjenje ukoliko se posmatraju sve grupe fertilne dobi.<sup>15</sup> Pet godina starija grupa, koja takođe pripada optimalnom fertilnom kontigentu (25-29) intenzivniji pad beleži u analiziranim zemljama nego u Srbiji.

U pogledu obrasca kretanja starosnog modela rađanja Srbije za poslednjih 70 godina, važno je izdvojiti nekoliko momenata. Tokom 1950-ih, u toku kratkotrajnog baby boom perioda, u Srbiji su bile visoke stope rađanja u svim starosnim grupama fertilnog kontingenta (15-49 godina). Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina postoji intenzivan pad stopa rađanja u svim starosnim grupama. Zatim, naredne dve decenije dolazi do porasta nivoa rađanja kod žena starije fertilne dobi, što u određenoj meri nadomešćuje pad plodnosti u mlađim starosnim grupama. Smanjenje stopa rađanja u mlađim, uz laganiji porast starijih grupa karakteriše i period tokom 1990-ih godina (Kupiszewski et al. 2012). Početkom 21. veka nastavljena je transformacija starosnog modela rađanja u vidu smanjenog fertiliteta u svim kategorijama reproduktivnog kontingenta. Neujednačeno kretanje SSF po starosnim grupamainiciralo je promene u reproduktivnom vrhu krive fertiliteta. Prema podacima Demografske statistike (2017) 2001. godine, po prvi put, je registrovan viši nivo fertilitet žena starih 25-29 godina u odnosu na fertilitet žena uzrasta 20-24 godina.

### **Prosečna starost majki pri rađanju**

Značajnu dopunu prikazanoj analizi pružaju podaci o prosečnoj starosti majki pri rađanju. Shodno odLAGANJU RAĐANJA ovaj indikator registruje porast<sup>16</sup> tokom poslednjih decenija kako u Srbiji, tako i zemljama

kretale od gotovo najviših stopa tokom 1960-ih (Magdalenić, Vojković 2015) do ubedljivo najnižih vrednosti 2017. godine.

<sup>15</sup> U literaturi je uveliko konstatovano da prisutno odLAGANJE RAĐANJA kod žena starosne grupe 20-24, uz istovremeni pad SUF za oko 30% ispod neophodnog, predstavlja najveću cenu plaćenu tokom 1990-ih godina (Rašević 2006).

<sup>16</sup> U Evropi tokom 70-ih godina prosečna starost pri prvorođenju kretala se u rasponu 22-25 godina (OECD Family Database 2012). Potom, do sredine 1990-ih godina indikator se značajno povećavao u većini zemalja, a najintenzivniji porast zabeležen je u Francuskoj i Holandiji (OECD Family Database 2012). U narednim decenijama nastavljena je promena prosečne starosti pri rađanju u smeru umerenijeg porasta.

EU. Neupitno je da pomeranje starosne granice rođenja deteta ograničava efektivnost i prostor za realizaciju željenih trudnoća, što doprinosi nedovoljnoj iskorišćenosti fertilnog perioda i daljem toku smanjenja rađanja (Spasenović, Devedžić 2012).

Na početku 21. veka, najniža vrednost indikatora zabeležena je u Bugarskoj (25 godina), a najviša u Španiji (30,7 godina).<sup>17</sup> Tokom poslednjih sedamnaest godina evidentan je porast prosečne starosti, ali neujednačenog intenziteta među državama. Najintenzivniji porast je registrovan pored Srbije i u Baltičkim zemljama (Litvanijska, Letonija i Estonija).

Prema podacima za 2017. godinu najnižu i najvišu vrednost ponovo registruju Bugarska i Španija (27,6 godina i 32,1 godina respektivno). Iako se Srbija prema indikatoru nalazi pri dnu liste, za nepune dve decenije u odnosu na članice EU-28, ostvaren je gotovo najveći i značajan porast prosečne starosti rađanja (sa 25,7 na 29,2 godine).<sup>18</sup> U osam država, uključujući i Srbiju, indikator ima vrednost manju od 30 godina, dok u ostalim, brojnijoj većini iznosi preko 30 godina (Eurostat database 2019).

Tragajući za odgovorima vezanim za probleme rađanja, koji nisu lako uočljivi, analiza je rasvetleila zanimljivu činjenicu. Zemlje najvišeg fertiliteta, prema poslednjim podacima (Francuska, Švedska i Irska) registruju višu prosečnu starost za 1,4-2,9 godine nego u Srbiji (Eurostat database 2019). To je u skladu sa konstatacijom da sa razvojem druge demografske tranzicije u razvijenim društвima odlaganje rađanja gubi na važnosti.<sup>19</sup> Kroz relativno visoke stope rađanja u starijem dobu, što je i evidentirano sagledavanjem obrasca fertiliteta, moguće je kompenzovanje propuštenog. U tom kontekstu se kao dominantna grupa faktora niskog rađanja mogu izdvojiti institucionalna ograničenja (Sobotka 2008). Sa druge strane, u niskofertilnim zemljama poput Španije, Italije i Grčke faktor odlaganja rađanja i dalje se može dovesti u vezu sa veoma niskim fertilitetom.<sup>20</sup>

<sup>17</sup> Eurostat (2019). Eurostat on-line database. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> In: Demography and migration/Fertility: Fertility indicators table.

<sup>18</sup> U Estoniji je, takođe, indikator identično povećan (sa 26,9 u 2000 na 30,4 u 2017.).

<sup>19</sup> Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku *Strategija podsticanja rađanja*. Beograd 2018.

<sup>20</sup> Navedene zemlje se nalaze pri vrhu liste EU-28 prema prosečnoj starosti žena pri rađanju.

Imajući u vidu naglašen porast indikatora u Srbiji u relativno kratkom vremenskom periodu, pojava odlaganja rađanja i dalje je jedan od važnih faktora niskog fertiliteta. Ukoliko tome dodamo i činjenicu postajanja niskih stopa rađanja u optimalnom reproduktivnom dobu (20-34), može se konstatovati da u populaciji Srbije nije došlo do nadoknađivanja propuštenog kao što je to slučaj u najrazvijenijim društвima Evrope. Najaktuelniji podaci (2017) u Srbiji, neosporno pokazuju da je došlo do laganog porasta SUF i SSF po određenim starosnim grupama fertilnog kontigenta. Međutim, nezahvalno je iz sadašnje perspektive iznositi zaključke vezane za eventualnu revitalizaciju rađanja u narednom periodu i da li će populacija Srbije savladati 'zamke niskog fertiliteta'.

## Zaključak

Suština komparativne analize reproduktivnog modela između Srbije i EU-28 bila je da ukaže na centralne tačke problema, koje mogu biti i smernice za efikasniju društvenu akciju. Izuzetno nizak fertilitet, odlaganje ulaska u roditeljstvo i rađanje u sve kasnijim godinama majke karakterišu reprodukciju stanovništva Srbije. Analiza je pokazala da postoji značajan prostor za podsticanje rađanja kod žena optimalne reproduktivne dobi (20-34 godine), s obzirom da je SSF tih starosnih grupa značajno niži u Srbiji, u odnosu na zemље sa najvišim fertilitetom u Evropskoj uniji. Sa aktuelnim SUF (1,49 u 2017) i prikazanim odlikama starosnog modela rađanja, Srbija je bliža populacijama Južne Evrope, a značajno udaljena od zemalja višeg fertiliteta (Francuska, Švedska, Irska).

Populacione politike evropskih zemalja čiji je cilj porast fertiliteta sadrže širok spektar stimulativnih i efektivnih mera socio-ekonomskog karaktera. Kao prioriteti i najvažniji cilj u sprovođenju populacione politike Srbije, mogu se izdvojiti uspostavljanje rodne ravnopravnosti u svim aspektima, pogotovo u privatnoj sferi; uspostavljanje balansa između profesionalnog i porodičnog života; podrška politike u pogledu brige o deci i dr. Na važnost ovih aspekata svedoče pozitivna iskustva razvijenih evropskih zemalja, kao što su Francuska i Švedska.

Odlaganje rađanja sa njegovim posledicama poprima značajne razmere u Srbiji, i šalje poruku donosiocima odluka da je potrebno usmjeriti pažnju na promociju i podršku rađanju u optimalnom reproduktivnom periodu.

## LITERATURA

- Avdeev, A., Eremenko, T., Festy, P., Gaymu, J., Le Bouteillec, N. and Springer, S. 2011. "Populations and demographic trends of European countries, 1980-2010". *Population* (english edition) 66(1): 9–129.
- Bongaarts, John and Sobotka, Tomaš. 2012. "Demographic explanation for the recent rise in European fertility: Analysis based on the tempo and parity-adjusted total fertility". Population Council, Vienna Institute for Demography, *European Demographic Research Papers*.
- Eurostat. 2019. Eurostat on-line database. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>  
In: Demography and migration/Fertility: Fertility indicators table.
- Goldscheider Frances, Eva Bernhardt and Trude Lappégaard. 2015. "The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior". *Population and development review*. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>
- Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku *Strategija podsticanja rađanja*. Beograd 2018.
- Kotzamanis, B. 2001. "Razvitak stanovništva i demografske perspektive jugoistočne Evrope". *Stanovništvo* 39(1-4): 7–44.
- Kupiszewski, Marek, Kupiszewska, Dorota and Nikitović, Vladimir. 2012. *Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju*, Međunarodna organizacija za migracije. Beograd.
- Magdalenić, Ivana & Vojković, Gordana. 2015. "Promene u starosnom modelu rađanja u Srbiji i zemljama EU – komparativna analiza". *Stanovništvo*, 53(2), 43-66. <https://doi.org/10.2298/STNV1502043M>
- McDonald, Peter. 2008. "Very low fertility. Consequences, causes and policy approaches". *The Japanese Journal of Population*, Vol 6, No. 1, 2008, 19-23.
- Nikitović, Vladimir. 2011. "Functional Data Analysis in Forecasting Serbian Fertility". *Stanovništvo* 49 (2), 73-89. <https://doi.org/10.2298/STNV1102073N>.
- OECD Family Database. 2015. ([www.oecd.org/social/family/database](http://www.oecd.org/social/family/database)).
- Penev, Goran. 2002. „Zamena generacija u Srbiji u periodu 1950-2000“. *Stanovništvo* 39 (1-4), 45-71. <https://doi.org/10.2298/STNV0104045P>.
- Rašević, Mirjana. 2004. "Fertility trends in Serbia during the 1990s". *Stanovništvo* 42(1-4): 7-27.
- Rašević, Mirjana. 2006. "Odlaganje rađanja u optimalnoj dobi života – osnovna demografska cena 1990-ih u Srbiji". *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, Br. 121, 141-149.
- Rašević, Mirjana. 2007. "Fenomen nedovoljnog rađanja u ekonomskoj i sociološkoj misli". *Ekonomija i sociologija*, IDN, Beograd (str. 273-282).

- Rašević, Mirjana. 2008. "O demografskom aspektu kosovske krize". *Kosmet- Gordjev čvor*, str. 53-73, Institut za uporedno pravo, Beograd
- Rašević, Mirjana. 2017. "Zablude o aktuelnim demografskim izazovima Srbije". U G. Bašić, M. Rašević (urednici), *Ukalupljivanje ili prekoračenje granica: društvene nauke u savremeno doba (str. 129-153)*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- PZС. 1964. *Демографска статистика у Републици Србији 1961*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- PZС. 2018. *Демографска статистика 2017*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- Sedelcky, K., Rašević, M., & Topić, V. 2011. "Family planning in Serbia-The perspective of female students from the University of Belgrade". *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, 16(6): 468-478
- Sobotka, Tomaš. 2004. "Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe". Amsterdam: University of Groningen, Dutch University Press.
- Sobotka, Tomaš. 2008. "The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe". *Demographic Research*, 19: 171-224.
- Spasenović Snežana, Devedžić Mirjana. 2012. "Fertilitet stanovništva Beograda u kontekstu teorije druge demografske tranzicije". *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, (138): 55-70.
- The World Bank. Database. Преузето 01.08.2019. <https://data.worldbank.org/indicator>
- UN. World Population Prospects. UN Demographic Database. Преузето 01.08.2019. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>
- Wertheimer- Baletić A. 2005. "Populacijska politika u razvijenim evropskim zemljama". *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*.

Ivana Magdalenić

**AGE PATTERN OF CHILDBEARING IN SERBIA AND EU COUNTRIES – CHALLENGE TO PRONATALISTIC POLICIES**

---

**Abstract:**

Consideration of age pattern of childbearing contributes to a more precise perception of the fertility of certain population. In this regard, the focus are the changes in reproductive behavior in Serbia compared to the current EU countries over the last six decades. The phenomenon of low birth is a characteristic of all European countries, while differences are present in the period

of the beginning of this trend the range of values of the rate of total fertility, and, to a certain extent, the determining factors. Besides Serbia, in analyzing the age pattern of childbearing, the focus, is on the countries with the highest and lowest fertility, according to the latest available data (2017). The comparative analysis can serve in determining the specific characteristics of the reproductive model of women in Serbia, prevalence of the phenomenon, while also pointing to the eventual course of social action.

**Keywords:** fertility, age pattern of childbearing, Serbia, EU countries.